

Yorqin NURMATOV,
Oriental universiteti katta o'qituvchisi,
E-mail: nurmatovyorkin@gmail.com

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, PhD L.Sultanova taqrizi asosida

XITOIY, INGLIZ VA BOSHQA TILLARDA QO'LLANILADIGAN USULLARNI SOLISHTIRISH

Annotatsiya

An'anaviy xitoy tabobati nazariyasi zamonaviy tibbiyot nazariyasidan butunlay farq qiladi va o'ziga xos tizimga ega. Ba'zi terminlarni boshqa tillarda ifodalash ancha qiyin va asl nusxaning aniq tarjimasini topish qiyin emas. Xitoy terminlari tushunchasini bildiruvchi ba'zi so'zlar uni faqat qisman ifodalaydi.

Kalit so'zlar: Tibbiy tushunchalar, y⁻in-y⁻ang (阴阳), z⁻ang (藏), ideogrammalar, f⁻u (腑), w⁻u c⁻ai (五才), j⁻ing lu⁻o (经络), va j⁻ing (经), xitoy tibbiy tushunchalari, ingliz va xitoy terminologiyasi.

COMPARISON OF METHODS APPLIED IN CHINESE, ENGLISH, AND OTHER LANGUAGES

Annotation

The theory of traditional Chinese medicine is totally different from that of modern medicine and has a unique system of its own. Some of the terms are rather difficult to express in other languages, nor is it easy to find an exact translation of the original. Some words that convey the concept of the Chinese terms convey it only in part.

Key word: Medical concepts, y⁻in-y⁻ang (阴阳), z⁻ang (藏), ideograms, f⁻u (腑), w⁻u c⁻ai (五才), j⁻ing lu⁻o (经络), va j⁻ing (经), Chinese medical concepts, English and Chinese terminology.

СРАВНЕНИЕ МЕТОДОВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ НА КИТАЙСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ДРУГИХ ЯЗЫКАХ.

Аннотация

Теория традиционной китайской медицины полностью отличается от теории современной медицины и имеет уникальную систему. Некоторые из терминов довольно сложно выразить на других языках, и нетрудно найти точный перевод оригинала. Некоторые слова, которые передают понятие термина «китайский», передают его лишь частично.

Ключевые слова: Медицинские концепции, y⁻in-y⁻ang (阴阳), z⁻ang (藏), идеограммы, f⁻u (腑), w⁻u c⁻ai (五才), j⁻ing lu⁻o (经络), va j⁻ing (经), китайские медицинские концепции, английская и китайская терминология.

Kirish. G'arb tibbiyot terminologiyasini xitoy, ingliz va nemis tillariga tarjima qilishda manbaga asoslangan yondashuvga aniq ustunlik berilganligi kuzatiladi. Uchala til uchun ham umumiy til (LGP) ma'nosida ishlatiladigan atamalar, manba tilida qanday bo'lsa, tabiiy ravishda o'sha shaklda qabul qilinadi. Faqat tibbiyot sohasiga xos atamalar (LSP) tarjimasi esa uchala til uchun asosan qarz olish shaklida amalga oshiriladi (to'g'ridan-to'g'ri qarz olish yoki o'zlashtirilgan tarjimalar). Shunga qaramay, qarz olish va o'zlashtirilgan tarjimalar ulushi bo'yicha farqlar mavjud.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida o'rin va mavqega egaligi bilan ajralib turadi. Terminologiyaning til lug'at tarkibidagi roli haqida ikki dunyoqarash mavjud. Birinchi g'oyaga ko'ra, terminologiya adabiy til leksikasining mustaqil qatlami tarzida e'tirof etilsa, ikkinchi ta'limotga muvofiq u adabiy til so'z boyligi tarkibidan ajratiladi, "alohida turuvchi" obyekt tarzida baholanadi va nutqning turlari (sheva, jargon, jonli so'zlashuv)ga tenglashtiriladi. V.P.Danilenkoning ta'kidlashicha, terminologiya deganda umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, ya'ni an'anaviy fan tili (fan, ilm yoki texnika tili) nazarda tutiladi (Danilenko, 1977; 8). Fan tili umumadabiy tilning funksional sistemalaridan biri sifatida jonli so'zlashuv tili va badiiy adabiyot tili tushunchalari bilan bir qatorda turadi. Fan tili millatning umumadabiy tili asosida shakllanadi va rivojlanadi. Shu bois fan, ilm tili poydevorini umumadabiy tilning leksikasi, so'z yasalishi va grammatikasi tashkil qiladi. X. Xyuellning qayd etishiga ko'ra, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qo'llanadigan so'zlar yig'indisidir. Biz terminlar ma'nosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz (Whewell, 1967).

V.P.Danilenkoning e'tirof etishicha, jamiyatda sodir bo'ladigan har qanday jarayonning in'ikosi dastavval

terminologiyada o'z ifodasini topadi yoki muayyan terminlarning transformatsion o'zgarishi oqibatida voqelanadi (Danilenko, 1971; 9). D.Lottening ishlarida terminga alohida belgi sifatida emas, balki aniq sistemaning a'zosi shaklida qarash, munosabatda bo'lish zarurligi ta'kidlangan. Uning fikriga muvofiq mazmun planidagi sistemli munosabatlar terminlarning sistem xarakteriga egaligini belgilaydi. Terminlarning terminlar sistemasidagi o'mi, mavqei muayyan tushunchaning tushunchalar sistemasidagi o'mi, mavqei bilan aniqlanadi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tibbiyot terminologiyasi o'zlashtirilgan tarjimalar ustunligi klassik namunasi bo'lib, bunda umumiy til atamalaridan tashqari deyarli barcha atamalar boshqa tillardan qarz olingan. Xitoy tili esa qarz olish yoki mustaqil ravishda yaratilgan yangi atamalarga kamdan-kam ehtiyoj sezgan holda, asosan o'zlashtirilgan tarjima uslubidan foydalangan holda maqsadga erishadi. Nemis tili dastlabki anatomik atamalarni tarjima qilishda xitoy tiliga o'xshash yondashuvni qo'llagan. Ammo, keyingi davrlarda u ko'proq qarz olishni afzal ko'ra boshladi va hozirgi kunda uning umumiy terminologiyasi ingliz tilidan kam farqlanmaydi. Bu, albatta, nemis tilida klassik lug'atga nisbatan keng bilimga ega bo'lish bilan bog'liq.

Nemis va xitoy tillari qarz olingan tarjimalar va manbaga bog'liq bo'lmagan ekvivalentlarni yaratishda o'xshash tendensiyalarni namoyon etadi. Ikkala til ham taxminan so'z/morfema-so'z/morfema tarkibini saqlaydi (xitoy tilida bu so'z yoki morfemaga mos belgi bilan tarjima qilinadi). Shuningdek, ular qarz olingan tarjimalarga aniqlik kiritish maqsadida qo'shimcha elementlar qo'shishga moyil (masalan, Bindehaut va jiémó), va lotin tilidagi kichraytiruvchi qo'shimchalarni olib tashlash odati bor. Shu bilan birga, xitoy tilida bunday o'zgartirishlar nemis tiliga qaraganda ko'proq uchraydi.

Misol uchun, nemis tilidagi Regenbogen (“kamalak”) va Steigbügel (“uzang”) atamallari metaforalarning oddiy semantik tarjimalaridir, xitoy tilidagi hóngmó (“kamalak pardasi”) va dènggū (“uzang suyagi”) esa qo’shimcha elementlar (“pardasi” va “suyagi”) qo’shilgan holda ishlatiladi. Buning sababi fonetik qisqarish muammosi va bir bo’g’inli so’zlarning kamayishida yotadi. Agar iris va stapes atamallari xitoy tiliga oddiy semantik tarjima qilinsa, ular cāihóng (“ranglika malak”) va mǎdèng (“otuzangi”) bo’lardi. Biroq, “kamalak pardasi” va “uzang suyagi” kabi murakkab atamalar nafaqat og’zaki va yozma identifikatsiyani osonlashtiradi, balki metaforani aniqroq tushunishga yordam beradi va qo’shimcha bo’g’inlarni qo’shmaydi.

Hatto zamonaviy xitoy tilida ham ko’p belgili so’zlar ko’pincha bir belgi bilan ifodalanadigan murakkab so’zlarga qisqartiriladi. Shuningdek, nemis va xitoy tillarini aniq qo’shimchalarni aniqroq shakllarga o’zgartirishga moyildir (masalan, eberentzündung va gānyán). Lekin, bu jarayon xitoy tilida ko’proq uchraydi.

Manbaga bog’liq bo’lmagan atamallarni yaratishga kelsak, ikkala til ham bu usulni odatda manba tilidagi atama noaniq bo’lsa, mantiqiyasosga ega bo’lmasa yoki so’zma-so’z tarjima ma’nosiz bo’lsa, qo’llaydi. Nemis va xitoy tillari yangi so’zlarni asosan qo’shma so’zlar yaratish orqali shakllantiradi, bu jihatdan ular lotin tilidan farq qiladi. Lotin tili ko’pincha mavjud so’zlarni kengaytirilgan ma’noda ishlatishni afzal ko’radi.

G’arb tibbiyot atamalarini tarjima qilishda ularning tilga bog’liq bo’lmagan tarixiy va madaniy asoslarini hisobga olish zarur. Xitoyliklar taxminan 400 yil avval, Yevropa davlatlari Uzoq Sharqda savdo qilishni boshlagan paytda, G’arb tibbiyoti bilan tanisha boshlagan. Shu davrda g’arbliliklar ham xitoy tibbiyoti haqida ma’lumot olishni boshlagan edi.

Dastlabki bosqichlarda, xitoylarning G’arb tibbiyoti va boshqa fanlarga qiziqishi uzoq va begona madaniyatni bilishga bo’lgan qiziqish sifatida yuzaga chiqqan. Bunga alohida nufuz berilmagan. Bu munosabat tarjima jarayonida ham aks etgan. Eng birinchi anatomik tarjimalarni Shveysariyalik shifokor P. Johannes Terrenz (1576–1630) xitoylik olimlar yordamida amalga oshirgan.

Mazkur matnda asablar harakat va sezgi uchun javobgar ekanligi tasvirlangan. Ammo xitoy tarjimasida bu tushuncha mahalliy qi (energiya oqimi) g’oyasi asosida talqin qilingan: “Asablar (xijīn, “ingichka paylar” - lotinchada nervus, ya’ni “pay”) ma’nosining moslashtirilgan tarjimasi) ichi bo’sh emas; ular faqat qini o’zichiga oladi, qon emas. Agar odam sezgi yoki harakat qilish qobiliyatini yo’qotsa, bunga sabab qining yo’qligi va shu bois kuchsizlikdir” (Li J-W 1998: 256). Bu esa asl mazmunni xitoy o’quvchilari uchun moslashtirishni talab qilgan.

G’arb ilmlari xitoylarda ma’lum qiziqish uyg’otgan bo’lsa-da, xitoy tibbiyotiga nisbatan sezilarli ta’sir o’tkazmagan (Li J-W 1998: 62). Biroq, bu qiziqish katta bo’lmagan. Kang Xi imperatori missionerlarga anatomiya materiallarini manjur tiliga tarjima qilishni topshirgan. Ammo tarjimonlar Guichard Joseph da Verney (1648–1703), Thomas Bartholin (1616–1680) va boshqalarning asarlaridan tuzilgan kitobni tayyorlagach, imperator uni maxsus bilimga oid bo’lgani uchun keng ommaga mos emas deb topgan (Li J-W 1998: 261).

G’arb tibbiyotiga kata qiziqish faqat 19-asrda paydo bo’ldi. Bu davrga kelib, g’arb davlatlari Xitoy iqtisodiy hayotiga ta’sir o’tkaza boshlagan, g’arb sivilizatsiyasi esa sezilarli darajada nufuzga ega bo’lgan edi. G’arb tibbiyoti Xitoyda, dunyoning boshqa ko’plab davlatlarida bo’lgani kabi, mahalliy tibbiyotdan samaradorligi yuqori ekanligi uchun emas, balki iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlarning tibbiyoti bo’lgani uchun qabul qilindi (Sivin 1987: 6).

Xitoyliklar G’arbn ing iqtisodiy va siyosiy ustunligi ularning ilg’or texnologiyalarida ekanligini tushunib yetdilar. Shuningdek, mamlakatni mustahkamlash uchun G’arb ilmiy va texnologik bilimlarini egallash zarurligini angladilar. Buning uchun ular manba madaniyatiga to’liq tilga oid kirish imkoniyatiga ega bo’lishlari kerakligini ham tushundilar.

Shunday qilib, 19-asrning o’rtalarida Xitoyda xorijiy tillarni o’rgatishga mo’ljallangan maktablar tashkil etila boshlandi. Ushbu maktablarning asosiy maqsadi talabalarni G’arbiy ilm-fanni o’rganishga va texnik ma’lumotlarni xitoy tiliga tarjima qilishga tayyorlash edi (Wáng F-J 1945: 277–280; Bi C 1996: 328–331). Shu bilan birga, xorijiy tillarni yaxshi biladigan xitoylik talabalarni chet elga o’qishga yuborish rejalari amalga oshirildi (Wáng F-J 1945: 280). Bu dastlabki sa’y-harakatlar bugungi kunga qadar davom etib kelmoqda va bilimni o’zlashtirish uchun tilning ahamiyatini aniq ko’rsatib turibdi. Manba tilini o’rganish, barcha talabalar uchun emas, balki bilimlarni keng jamoatchilikka tarqatishga qodir bo’lgan tarjimonlar uchun zarur edi.

Bugungi kunda Xitoy Xalq Respublikasida (XXR) talabalar zamonaviy tibbiyotni xitoy tilida, G’arb tillari terminologiyasi bilan uyg’unlashtirilgan terminlar yordamida o’rganadilar. Gonkong va Tayvanda esa talabalarni ingliz tilidagi matnlarni o’qiy olish qobiliyatiga ko’proq urg’uberiladi. Har ikki holatda ham lingvistik aloqa juda muhimdir. Ingliz tilini yaxshi bilish xalqaro ilmiy tadqiqot natijalariga kirish yoki o’z tadqiqotlari uchun xalqaro miqyosda tan olingan kreditlarga ega bo’lishni istagan har qanday xitoylik (yoki boshqa millat vakili) uchun zarurdir, bu zamonaviy fan yoki sohaning deyarli har bir yo’nalishi uchun amal qiladi.

Garchi Xitoyda (Yaponiyada bo’lgani kabi) tibbiy ingliz tilini mukammal biladigan va ushbu ko’nikmadan muntazam foydalanadigan odamlar soni juda oz bo’lsa-da, ular axborot uzatishda muhim bo’g’in hisoblanadi. Ushbu ikki tilli mutaxassislar xitoyliklar tomonidan ishlatiladigan terminlarni tanlash uchun javobgardir. Yuqorida aytilganidek, o’zlashtirish ikki tillilik bilan bevosita bog’liqdir; maqsad tilida termin yaratishdagi har qanday erkinlikka qaramay, manba tili terminlari muhim namuna hisoblanadi.

Xulosa. G’arbiy tibbiy tushunchalarning tabiati terminlarning nomlanishida alohida rol o’ynaydi. G’arbiy tibbiyot, turli fan sohalarini qamrab olgan bo’lsa-da, o’zaro yaxshi integratsiyalashgan sohadir. Tibbiy tushunchalar aniq belgilangan bo’lib, ular uchun tanlangan terminlar, ayniqsa hozirgi kunda, ushbu tushuncha mohiyatini aks ettirish uchun ehtiyohtkorlik bilan tanlanadi. Terminologiya tizimida ko’p ma’nolilik va sinonimlikni bartaraf etishga doimiy harakat qilinadi. Shu nuqtai nazardan, o’zlashtirish murakkab bo’lgan hollarda yaqin tarjima (loan-translation) tanlanishi ajablanarli emas.

Bu kontekstda g’arbiy tibbiyotning doimiy rivojlanib borayotganligi alohida ahamiyat kasb etadi. G’arbiy tibbiyotning Xitoyda qabul qilinishi bir martalik o’zlashtirish emas, balki doimiy davom etayotgan jarayon bo’lgan. Xalqaro, xususan, g’arbiy tibbiyot hamjamiyatining doimiy yutuqlari ikki tilli mutaxassislarning Xitoyda g’arbiy tibbiyotning rivojlanishidagi asosiy rolini mustahkamlaydi.

Maxsus maqsadlar uchun til (LSP) sohalarida manbatilining (SL) terminologiyani ifodalashdagi ustun mavqei, maqsadtilining (TL) terminlarini manbatiliga bog’lash zarurati (ko’plab terminlar mavjud bo’lgan sohalarida bu qiyinchilik tug’diradi) va manba tilining terminologiya tizimining strukturalashgan tabiati ko’pincha manba-orientatsiyasi foydasiga qaror qilishga olib keladi. Ushbu uch omil tibbiyot sohasida manba-orientatsiyaning umumiy tilga nisbatan ko’proq tarqalganligini izohlashi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Chinese Acupuncture and Moxibustion. Foreign languages press Beijing Fourth Printing 2003. <http://www.flp.com.cn>
2. WHO international standard terminologies on traditional Chinese medicine. © World Health Organization 2022. ISBN 978-92-4-004233-9 (print version)
3. Essentials of Chinese acupuncture. Foreign languages press Beijing First Edition 1980. www.bamboo-delight.com
4. Иркинович, Н. Ю. К вопросу о терминах акупунктуры в японском языке. IJODKOR O’QITUVCHI, 3(26), 252-256. (2023)

5. Иркинович Н. Ю., & Тулкунович Е. Ф. (2022). понятие стиля произношения в современной лингвистике. Журнал научных исследований и тенденций в области педагогических наук, 1(7), 188-194.
6. Chinese-English Medical Vocabulary: Arthritis and Osteoporosis
7. 醫藥詞彙中英對照: 關節炎和骨質疏鬆症
8. Fung Yu Lan 1966 A Short History of Chinese Philosophy, Free Press, New York.